

**POLSKÉ UNIVERZITY 1945–1948:
AUTONOMIE, REKONSTRUKCE
A POLITIKA**

JIŘÍ VYKOUKAL

1. Východiska

Situace polských univerzit v prvních letech po druhé světové válce dobře ilustruje vývoj předcházející nástupu režimu „zvláštního ražení“ a postavení, které v něm mohla zaujímat a zaujímala otázka autonomie (koneckonců nejen na úrovni univerzitní). Povaha těchto procesů byla hybridní, založená na často jen velmi těžko rozpletitelné síti dvou typů impulsů. První by nutily každý režim, bez ohledu na jeho politickou povahu, k řešení základních existenčních problémů společnosti rozvrácené válkou lidsky i materiálně, druhé pak byly ty, jejichž prostřednictvím se individuální i skupinové politické subjekty pokoušely využít procesu rekonstrukce k prosazení vlastních záměrů. Univerzitní autonomie představuje z tohoto hlediska otázku, která působí v určitých historických vrstvách a kontextech (jak byla autonomie chápána a uplatňována v době do konce druhé světové války a jak důležitou roli hrála v celkové schopnosti polské společnosti vytvářet prostory autonomní existence) a momentálním sociálně-politickým kontextu, v němž se jeho aktéři snaží historicky disponovaný prvek autonomie interpretovat ve svůj prospěch a manipulovat jím.¹

---

¹ Ze základních prací k této problematice lze jmenovat: Krasiewicz, B.: Odbudowa szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944–1948, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976; Chodakowska, J.: Rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944–1951, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1981; Lewandowski, C.: Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944–1948,

Tradice univerzitní autonomie v Polsku lze vyjádřit tím, že jedinou univerzitou, která přežila všechna politická dramata a četné teritoriální změny polských dějin od středověku až do 20. století a mohla ztělesňovat model autonomie (jakkoliv diskutabilní), je dnešní Jagellonská univerzita v Krakově. Ostatní školy braly za své v době trojího dělení Polska nebo v dobách následujících, kdy části polského území, kde byly nějaké univerzity nebo vysoké školy univerzitního typu, se stávaly natrvalo součástí jiných státních celků. Týká se to zejména akademií v Poznani (zal. 1519), která zanikla roku 1780, Vilnu, resp. Vilniusu (zal. 1579) a Lvově (zal. 1661). Z akademie ve Vilnu se roku 1783 stala řádná univerzita, zrušená po rozdělení Polska a obnovená na počátku 19. století; polská univerzita ve Lvově byla po krátké přestávce v letech 1773–1784 nahrazena rakouskou institucí, podobně se dělo i s krakovskou univerzitou. Podstatné je to, že s výjimkou aktivit Komise národní výchovy v 70.–80. letech 18. století se formování moderní polské univerzity od roku 1795 odehrávalo již mimo suverénní polský stát a model univerzity stejně tak jako univerzitní autonomie tak vznikal na pomezí toho, co dovolila záborová mocnost a co si na ní vydobyli Poláci.²

V době rozdělení byl osud univerzit úzce spojen jednak s vývojem polského národního hnutí, jednak s pojetím univerzity a její autonomie na území toho kterého záborového státu. Je jistým paradoxem, že na území pruského záboru jako součásti státu, kde vlastně moderní reforma univerzity byla zahájena, žádná polská vysoká škola univerzitního typu nepůsobila. Na území rakouského záboru se obě univerzity v Krakově i ve Lvově řídily místním vývojem ústavně-právních poměrů – plné autonomie bylo dosaženo až po udělení autonomie celé Haliči. V ruském záboru se pak částečná autonomie týkala v letech 1815–1832 univerzity ve Varšavě (v 60. letech pak tzv. Hlavní varšavské školy) a ve Vilnu a v letech 1869–1915 také ruské Císařské varšavské univerzity. Momentem, který z „polské vůle“ přispíval k posílení modelu autonomie, se v době zesílené státní a posléze i nacionální integrace v pruském a ruském záboru staly na konci 19. století různé formy tajných vysokoškolských institucí, resp. tajných univerzitních kursů.

Po zahájení první světové války vznikla standardní univerzita na polském území poté, co se v létě 1915 většina tohoto území ocitla pod

---

Wrocław 1993; Hartmann, K.: Hochschulwesen und Wissenschaft in Polen 1918–1960, Frankfurt (M) – Berlin 1962; Conelly, J.: Captive University. The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956, Chapel Hill – London 2000.

² Dybiec, J.: Nie tylko szabła. Nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795–1918, Kraków 2004, s. 283–328.

německo-rakouskou kontrolou. V dosavadní autonomní tradici tak pokračovaly (s válečnými omezeními) obě rakouské univerzity v Krakově a Lvově, na území bývalého Polského království byla v roce 1915 založena nová univerzita ve Varšavě, která fungovala podle německého vzoru. Rakousko-německý vzor tak ke konci první světové války vytváří základní model univerzity využívaný i v meziválečných letech.

Polský stát po první světové válce uvedl do provozu všechny univerzity, které na jeho aktuálním území vznikly v době předchozí a řada nových univerzit vznikla (např. Katolická univerzita v Lublinu, Poznaňská univerzita). V roce 1929 již Polsko disponovalo 10 státními vysokými školami (z toho pět univerzit – Krakov, Varšava, Vilno, Lvov a Poznaň) a jednou soukromou univerzitou (Lublin), v roce 1933 to bylo již 23 škol a posledním předválečným školním roce již 33 škol. Vysoké školy se v tomto období dělily v zásadě na tzv. akademické a neakademické, přičemž rozdíl spočíval v tom, že první (tj. všechny univerzity) měly právo udělovat vědecké tituly (bez ohledu na státní či soukromý statut), zatímco neakademické provozovaly v zásadě jen bakalářské studium.

Statutární postavení univerzit definovalo různě několik za sebou jdoucích legislativních aktů z let 1920, 1933 a 1937. Meziválečná legislativa přitom dosti výrazně zrcadlila vnitropolitický vývoj s jeho zlomem ve státním převratu roku 1926 a následným budováním autoritativního státu. Jestliže první zákon vysokým školám přiznával širokou autonomii, pak druhý ji prostřednictvím posílení pravomoci ministerstva školství oslabil (zvolení rektori podléhali schválení úřadem prezidenta), což se mj. projevilo i v samotném roce 1933 v radikálním zásahu proti těm profesorům, kteří nebyli novému režimu příznivě nakloněni (zhruba 50 kateder zrušeno včetně 30 profesorů).

Ministerstvo také mělo vliv na habilitační a jmenovací řízení a prezident mohl ovlivňovat výběr členů akademického senátu. Státní dozor byl zmírněn novelou zákona z roku 1937, jakkoliv se předchozí stav nevrátil a stát měl stále značnou možnost autonomii ovlivňovat.

Období války a okupace přineslo rozvrat jakéhokoliv regulérního školství a zánik veřejných vysokých škol. V sovětském záboru Polska to byly především deportace a sovětizace škol, které spolu s přímým terorem přispěly k oslabení polského vysokého školství na tomto území a vedly k jeho nahrazení sovětským modelem až do léta 1941, kdy byla sovětská moc vystřídána německou okupací, která katastrofu dovršila. Pokud sovětské období znamenalo teror selektivní, nacisté sáhli k paušálnímu vybjení inte-

Tabulka 1: Univerzity a akademické vysoké školy v meziválečném Polsku³

Statut	Typ	Název
státní	univerzita	Uniwersytet Jagielloński, Krakov
státní	univerzita	<i>Uniwersytet Stefana Batorego, Vilno^c</i>
státní	univerzita	<i>Uniwersytet Jana Kazimierza, Lvov^c</i>
státní	univerzita	Uniwersytet Józefa Piłsudskiego, Varšava
státní	univerzita	Uniwersytet Poznański, Poznaň
státní	VUT ^a	Politechnika Warszawska, Varšava
státní	VUT ^a	<i>Politechnika Lwowska, Lvov^c</i>
státní	akademie	Akademia Górnicza, Krakov
státní	akademie	<i>Akademia Medycyny Weterynaryjnej, Lvov^c</i>
státní	akademie	Akademia Sztuk Pięknych, Varšava
státní	akademie	Akademia Sztuk Pięknych, Krakov
státní	akademie	Akademia Stomatologiczna, Varšava
státní	vysoká škola	Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Varšava
soukromá ^b	univerzita	Katolicki Uniwersytet w Lublinie, Lublin
soukromá ^b	univerzita	Wolna Wszechnica Polska, Varšava a Lodž
soukromá	akademie	<i>Akademia Handlu Zagranicznego, Lvov^c</i>
soukromá	akademie	Akademia Handlowa, Krakov
soukromá	akademie	Akademia Handlowa, Poznaň
soukromá	vysoká škola	Szkoła Nauk Politycznych, Varšava
soukromá	vysoká škola	<i>Szkoła Nauk Politycznych, Vilnius^c</i>
soukromá	vysoká škola	Szkoła Główna Handlowa, Varšava

³ Zdroj: Krasiewicz, B.: Odbudowa szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944–1948, s. 91–92; K. Hartmann: Hochschulwesen und Wissenschaft in Polen 1918–1960, s. 13.

Tabulka 1: pokračování

Statut	Typ	Název
soukromá	vysoká škola	Wyższa Szkoła Dziennikarska, Varšava
soukromá	vysoká škola	Szkoła Wschodoznawcza Instytutu Wschodniego, Varšava

Legenda:

^a VUT = vysoké učení technické

^b ze soukromých škol pouze tyto dvě měly stejný akademický status jako klasická univerzita, částečně omezený status (bez doktorského studia a práva habilitačního a jmenovacího řízení) měly *Wolna Wszechnica Polska* a *Akademia Handlowa* v Krakově. Zřizovatelem státních škol bylo ministerstvo školství (*Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświaty Publicznej* – MWRiOP)

^c akademické vysoké školy, o které Polsko přišlo po roce 1945

ligence (které si vyzkoušeli již na územích přičleněných k říši i v Generálním gouvernementu) a již od podzimu 1939 dávali nepokrytě najevo, že směřují k okleštění, ne-li přímo ke zrušení vysokých škol, jakkoliv práce tzv. likvidační komise předválečného ministerstva školství ponechávala určité iluze ohledně možnosti vytvořit modus vivendi s okupační mocí. Řada zásahů proti univerzitám v Krakově, Lublinu a Varšavě v době, kdy se tyto chystaly v nouzových podmínkách zahájit akademický rok 1939/1940, svědčila spolu s otevřeným terorem (tzv. *Intelligenzaktionen*), že univerzity se ocitají na křižovatce.

Jisté ohledy, které se projevily například v tom, že nacisté byli ochotni pod mezinárodním nátlakem přicházejícím zejména z neutrálních zemí (Švýcarsko, Švédsko) nebo sympatizujících zemí (Španělsko, ale i spojenecká Itálie) propouštět profesory zatčené při pacifikacích univerzit, trvaly jen do porážky Francie a zahájení letecké války o Velkou Británii. V září 1940 oznámila likvidační komise ministerstva školství, že polské vysoké školy skončily svou činnost, s dovětkem zakazujícím Polákům v podstatě zabývat se vědeckou prací. Ztráta institucionální báze plus tento zákaz vedly k nutnosti vybudovat náhradní prostor, kterým se staly tzv. tajné univerzity, které byly zřízeny a fungovaly ve Varšavě (Varšavská univerzita a tzv. Univerzita západních zemí, tj. zrušená a říšskou univerzitou nahrazená polská univerzita v Poznani) a Krakově (Jagellonská univerzita).⁴

⁴ Ze souhrnných prací viz Gralak, B.: *Szkolnictwo akademickie a nauka polska w okresie okupacji hitlerowskiej*, Łódź 1984; Krasuski, J.: *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hit-*

Ilegální vysoké školy se během okupace snažily vystupovat a chovat se co nejlíže svému „mírovému“ stavu, takže nejen vzdělávaly studenty, ale udílely diplomy, provozovaly doktorské studium, prováděly habilitační a jmenovací řízení a organizovaly i vlastní výzkum. Samozřejmě že šlo o činnost, která přes svůj obdivuhodný rozsah nemohla nahradit reálný propad vysokého školství ať již kvůli provizorní situaci, tak proto, že jakákoliv, tedy i vysokoškolská inteligence, procházela krvavou lázní, kterou tajné školy jen těžko mohly kompenzovat. Na tajných univerzitách působilo 737 lidí (ve školním roce 1937–1938 působilo na všech vysokých školách celkem 907 pedagogů),⁵ přičemž rozhodně nešlo o personálně nouzový stav, jelikož více než polovinu tohoto počtu tvořili docenti a profesori; mimořádné účasti na tajném vysokém školství odpovídaly však i ztráty na životech.⁶

2. Autonomie a rekonstrukce

Univerzita se jako specifický typ vzdělávací instituce dostala po válce do průsečíku tří problémových okruhů, které ovlivňovaly její další osud a které se také různým způsobem promítaly do úvah a snah o nové formulování principu univerzitní autonomie. První zahrnoval proměnu polské

---

lerowskiej 1939–1945, Warszawa 1977; Kowalenko, W.: Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940–1945 Poznań 1961; Walczak, M.: Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939–1945 Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1978; Pleśniarski, B.: Koncepcje oświaty powojennej w programach polskiej konspiracji 1939–1945, Warszawa 1981.

⁵ Podle dokumentovatelných odhadů působilo na zmíněných třech tajných univerzitách za války zhruba 750 lidí, což představovalo asi 80 % veškerého „personálu“ ilegálních vysokých škol v Polsku. Walczak, M.: Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939–1945 (neustránkováná příloha obsahující seznam pedagogů zmíněných tří univerzit).

⁶ První oficiálně vydaná zpráva z roku 1947 registrovala k roku 1939 2460 osob v kategorii akademického personálu vysokých škol, k roku 1945 pro stejnou kategorii udávala číslo 1760. Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych w Polsce w latach 1939–1945 (Warszawa 1947). Pozdější práce udávají ztráty 25 % všech vzdělaných lidí, 40 % profesorského sboru na vysokých školách, 50 % lékařů a inženýrů. Ihnatovicz, I. – Mączak, A. – Zientara, B. – Żarnowski, J.: Społeczeństwo polskie od X do XX wieku, Warszawa 1996, s. 667. Personální ztráty polské vědecké obce za druhé světové války zatím nejkomplexněji zpracovali Bolewski A., Pierzchała H., Losy polskich pracowników nauki w latach 1939–1945. Straty osobowe, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1989, s. 158–166. Podle jejich výzkumu jen elitní věda zaznamenala ztráty 440 osob, z čehož 257 ztratilo život v důsledku teroru a vojenských aktivit, dalších 183 osob zemřelo buď věkem nebo v důsledku špatné zdravotní nebo potravinové situace.

teritoriální situace, druhý se týkal sociální skladby inteligence a třetí souvisel se snahou vyrovnat či oslabit postavení tradiční univerzity masivním prosazováním technicky orientovaných vysokých škol.

Následkem posunu státního území z východu na západ Polsko po druhé světové válce o některé vysoké školy přišlo (například univerzity ve Lvově a Vilnu), jiné zase získalo (univerzita ve Vratislavi). V rámci snahy o co nejrychlejší integraci bývalých německých území začalo zvýrazňovat svou „univerzitní“ přítomnost, což se týkalo jak převzetí vratislavské univerzity, tak i obnovení polské univerzity v Poznani a založení nové univerzity v Toruni. Univerzity ve Vratislavi a Toruni sehrály důležitou roli ještě tím, že se na ně mohly uchýlit pedagogické sbory ze zabraných univerzit ve Lvově (do Vratislavi také ze Lvova přešlo *Ossolineum*, jedna nejstarších polských badatelských institucí založená na počátku 19. století) a Vilnu. Z uvedených 23 předválečných akademických vysokých škol jich v důsledku posunu státního území z východu na západ Polsko ztratilo šest.⁷ Na přičleněných územích se současně objevily nové (převzaté, nově vytvořené, přemístěné) vysokoškolské instituce (přesun Slezského vysokého učení technického z Katovic do Hlivic, ve Vratislavi zřízena již zmíněná Vratislavská univerzita, dále Vysoké učení technické a Vysoká škola obchodní, v Gdaňsku to bylo Vysoké učení technické a Lékařská akademie, Vysoká škola technická a Lékařská akademie ve Štětíně a v Bytomí) a současně posílilo svou „akademickou přítomnost“ na svých předválečných západních územích – kromě univerzity v Toruni byla založena v Gdyni také nová vysoká škola námořního obchodu).

Teritoriální moment měl vůči dvěma ostatním specifické postavení v tom, že sám o sobě nehrál tak velkou roli, ale spíše pro ně připravoval půdu zejména tím, že posiloval roli státu, který přesuny vysokých škol organizoval a který také začínal určovat pravidla jejich provozu. Platilo to nejen pro nově přičleněná území, ale pro všechny nově zřizované školy a univerzity. Na tradičních univerzitách, které Polsku zůstaly, probíhala obnova většinou ve starém personálním i institucionálním složení (vláda však bránila zorganizování nových voleb do akademického senátu), zatímco na nových školách se státní moc od počátku prosazovala více prostřednictvím tzv. komisioních rektorů, jmenovaných přímo ministrem, jejichž

---

⁷ Ztráty na východě se týkaly v zásadě jen dvou měst, a to Vilna (univerzita a vysoká škola politických věd) a zejména Lvova, kde kromě univerzity bylo vysoké učení technické, medicína a vysoká škola zahraničního obchodu.

pravomoci neomezoval žádný další orgán.⁸ Právě na těchto školách bylo zčásti možné vyzkoušet některé z postupů jimiž se nový režim pokoušel vysokými školami manipulovat.

Vedle teritoriálního momentu, který vytvářel jistý tlak snahou zabezpečit nová území příslušnou školskou strukturou, se objevila řada dalších urgentních momentů. Válka zanechala vysoké školy v žalostném stavu a společnost, před kterou stál nebetyčný úkol rekonstrukce takřka všeho, musela být vybavena školstvím produkujícím dostatek lidí schopných nahradit předchozí ztráty. Pokud měla být rekonstrukce rychlá a efektivní, musela se začít systematicky formovat vrstva vzdělané inteligence, což byl ovšem problém také proto, že rekonstrukce vyžadovala rychlost, což na druhé straně hrozilo devalvaci vzdělání a vznikem skupiny spíše „nedovzdělanců“, pro které se vžil název „půlinteligeni“ nebo „čtvrtinteligeni“.⁹

Otázka personálního zajištění poválečného vývoje měla dva důležité aspekty. Polská inteligence byla historicky privilegovanou vrstvou, jejíž podíl na formování národní identity představoval nezanedbatelnou devízu, posílenou válečnou martyrologií. Schopnost zorganizovat a několik let provozovat rozsáhlé konspirační vysoké školy byla zdrojem vědomí svébytnosti, nezávislosti a schopnosti přežít i extrémní situace bez narušení tradičních hodnotových kódů. Platilo to i po válce.¹⁰ Jakkoliv řada příslušníků mladší generace nastupujících intelektuálů příliš neváhala spojit své kariéry s komunisty, profesura (lidé jak starší, tak pevně spojení s národně-katolickým kulturním kódem) byla ve své většině soudržná a ve vztahu vůči komunistům rezervovaná až nesouhlasící. To omezovalo manévrovací prostor nového režimu a narušovalo personální *status quo* akademického prostředí mnohem méně než třeba v sousedním Československu nebo vznikajícím východoněmeckém státu.¹¹ Diskuse kolem dějin i budoucnosti

⁸ Chodakowska, J.: Rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944–1951, s. 88.

⁹ Dobrowolski, A. B.: Nowa ciemnota czyli nowe niebezpieczeństwo grożące cywilizacji. Półinteligencja i ćwierćinteligencja. *Twórczość*, R. 1, 1945, č. 1, s. 77–80; Chałasiński, J.: Socjologiczne założenia reformy wychowania. *Myśl Współczesna*, R. 2, 1946, č. 1, s. 5–8 a 13–14.

¹⁰ Nemaľou výhodou protikomunistické profesury se stal, jak si trefně povšiml J. Connelly, tradiční profesorský „feudalismus“ stejně jako fakt, že ve srovnání s Československem či východním Německem byl v Polsku akademický život mnohem méně svázán s formálními institucemi a fungoval spíše na osobní a privátní bázi, do které režim pronikal mnohem hůře. Connelly, J.: *Captive University. The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956*, s. 144.

¹¹ Connelly, J.: *Captive University*, s. 72–73.

inteligence, která začala hned po válce, velmi dobře signalizovala význam tohoto momentu v dobovém dění – doslovný boj o historicko-sociální genealogii inteligence byl bojem o její přítomnost i budoucnost.¹²

Druhý, související aspekt se týkal sociální skladby inteligence. Kvalifikovaní lidé byli potřebným artiklem – nový režim, pokud se chtěl udržet, potřeboval inteligenci jak k zajištění rekonstrukce, tak i k uskutečnění své vlastní společenské vize. Bylo dosti obtížné vyvázat se z účasti na obnově, jakkoliv tato účast přispívala ke stabilizaci toho pořádku, který chtěla zavádět nová politická moc. Napomáhaly jí dvě věci – velké válečné ztráty vytvářely efekt vývěvy a prostor pro kariéry byl otevřen tak nebyvalým způsobem, že k rychlému postupu ani často nebylo nutné chovat se jako kariérista. Režim pak problém poptávky spojil s otázkou změny jejího sociálního profilu, což interpretoval jako nápravu jistého modernizačního dluhu, jako historickou nespravedlnost páchanou na pracujícím lidu. Odčiněním tohoto deficitu měla vzniknout nová, dělnicko-rolnická inteligence, závislá a vděčná.

Vybití tradičních elit vytvořilo ve společnosti skutečně prázdný prostor, který bylo možné urychleně zaplnit urychlenou rekrutací dosud spíše upozaděných vrstev, avšak tento tah byl úspěšný opět spíše v rovině faktu vyplnění fyzické mezery a rychlé kariéry než v problému sociální skladby inteligence, která před válkou nebyla sice ideální, ale ani tak tragická, jak se to často líčilo. Sociální deficit se navíc týkal mnohem více venkova, který byl pro komunisty méně důležitý než města a průmysl. Například ve školním roce 1934/1935 tak tvořily děti z dělnických a rolnických vrstev zhruba 17 % veškerého vysokoškolského studentstva. V posledním předválečném školním roce, kdy na 1000 lidí připadalo 1,4 studenta (v roce 1921 jen 1,2 studenta), bylo nejpočetnější rolnictvo zastoupeno sice nejméně (16,3 %), zatímco úředníci a svobodná povolání se podíleli 41,3 %, ale nejvíce bylo studentů z rodin pracujících v průmyslu, obchodu a dopravě (42,4 %), a nejvíce studentů pocházelo z měst (79,1 %), ačkoliv městské osídlení tehdy představovalo jen 27,2 % celkové populace. Argument sociální změny byl však heslem dne, navíc se k němu, s drobnými obměnami, hlásily kromě komunistů i další veřejně působící politické stra-

---

¹² Kolem tohoto problému se po válce vedla diskuse, kterou vyvolalo dílo *Společna genealogia inteligencji polskiej* od Józefa Chalasińskiego. Jeho přínos k této otázce shrnuje kritická reedice prací ze 40. až 50. let: Chalasiński, J.: *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*, Warszawa 1997.

ny. Nátlak v tomto směru přinesl výsledky – již ve školním roce 1947/1948 vystoupal podíl dělnicko-rolnických dětí na skoro 42 % a ve školním roce 1953/1954 to bylo 62 %.¹³

Řešení „personální otázky“ mělo spolupůsobit s pokusem o další změnu, která se tentokrát týkala celkového profilu a zaměření vysokých škol v poválečném Polsku. Rekonstrukce tu nabízela vhodný scénář svým důrazem na praktické potřeby, jejichž naplňováním se neměly již zabývat univerzity, ale vysoké školy zaměřené odborně, především technicky. Tím by bylo možné, v duchu technologické interpretace procesu rekonstrukce (stavební práce, energetika, doprava), zasahovat do vysokoškolské sféry ve smyslu její reorientace od dominance humanitních předmětů k dominanci oborů a škol technických. Rétorika změny opět vycházela z kritiky předchozího stavu. Před válkou působily v Polsku pouze tři čistě technické vysoké školy se všemi akademickými právy, z toho dvě (tzv. polytechniky, čili vysoká učení technická) ve Varšavě a Lvově a jedna vysoká škola báňská (*Akademia Górnicza*) v Krakově, poté ještě dvě vysoké technické školy v Poznani a Varšavě), za pouze příbuzné instituce lze do jisté míry považovat vysokou zemědělskou školu ve Varšavě a dvě vyšší zemědělské školy v Těšíně a Lvově. Na třech polytechnikách se ve školním roce 1937/38 vzdělávalo celkem 7.888 studentů, na pěti univerzitách více než 30.000 studentů.¹⁴

V rámci technologického rekonstrukčního konceptu působila představa, že nové technické školy by měly vznikat hlavně v těch oblastech, u kterých se počítalo se změnou jejich dosavadního ekonomického i sociálního profilu. To ovšem znamenalo, z hlediska dostupných zdrojů (byly již tak dost vytíženy obnovou předválečných škol, přesunem polských kapacit z nyní již sovětského území na polské a „akademizací“ přičleněných území), ještě dodatečnou zátěž, že z něj nakonec sešlo, jakkoliv jeho politické konotace byly velmi slabé – ukazují to dva neúspěšné projekty Henryka Raabeho (nová univerzitní síť) a Walery Goetela (nová síť technických vysokých škol). Ministerstvo však ucelenou a proveditelnou koncepci dosa-

¹³ Hartmann, K.: *Hoschulwesen und Wissenschaft in Polen 1918–1960*, s. 156–157. Po roce 1956 se všechno postupně začalo vyrovnávat – v roce 1957/58 to bylo již jen 52,6 % (pokles ve prospěch spíše elitnějších kategorií společnosti), v roce 1958/59 další pokles na 51,4 % a v následujícím roce 48 %. Tento pokles pokračoval dále, v polovině 70. let se blížil již 40 %, přičemž na tomto poklesu se mnohem více podílelo venkovské než dělnické prostředí – v roce 1953/54 vystoupal podíl venkovských dětí na celkovém podílu „plebejské“ složky na 24,3 %, v roce 1965/66 to bylo již jen 14,9 % a v roce 1974/75 jen 11,5 %. Hartmann, K.: c.d., s. 160–161.

¹⁴ Krasiewicz, B.: *Odbudowa szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944–1948*, s. 103.

žení technické dominance na vysokých školách nemělo, a když tyto školy začaly skutečně vznikat, nebylo schopné tento proces regulovat. Znovu se ukázalo, že materiálními i lidskými zdroji limitované poválečné reálie dovolují změny nepříliš radikální.¹⁵

Jistá odlehlost univerzitního tématu byla tedy dána tím, že bezprostředně po válce, kdy šlo často o zajišťování elementárních potřeb, představovalo svého druhu nadstandard,¹⁶ což je patrné zejména ve srovnání se základní a středním školstvím, kde se první změny odehrávaly již od druhé půle roku 1944. Pokud to šlo, přistupoval nový režim k univerzitám od počátku spíše boční metodou, kdy neútočil na stávající univerzity, ale snažil se, v mezích možností, vytvářet vysokoškolské instituce nového stříhu, na které mohl mít větší vliv. Ustavování nových škol probíhalo tedy trochu specifickým způsobem. S výjimkou Katolické univerzity v Lublinu stát převzal všechny vysoké školy na svém novém území (tedy jak polské, tak bývalé německé), ale tam, kde mohl, nepřipustil obnovení některých předválečných škol (z akademických vysokých škol to byla například *Szkoła Wschodoznawcza Instytutu Wschodniego* ve Varšavě, z tzv. vyšších škol bez akademického statutu to byly třeba *Wyższe Katolickie Studium Społeczne* v Katovicích, *Instytut Nauk Judaistycznych* ve Varšavě nebo talmudistická škola v Lublinu)¹⁷ nebo nezajistil vytvoření institucionálního ekvivalentu školy, které existovala před válkou na nyní sovětském území (*Szkoła Nauk Politycznych* ve Vilnu).

Pokud vznikaly nové univerzity, jako zřizovatel vystupoval vždy stát, resp. přímo vláda (zřizovacím dokumentem byl vládní dekret s příslušným číslem), což se týkalo zejména zcela nových univerzit (státní univerzity v Lublinu, Toruni a Lodži), polytechnik (vysokých učení technických) a lékařských škol, které v Polsku fungovaly také jako samostatné mimo-univerzitní vysoké školy, respektive škol, které nový režim považoval za klí-

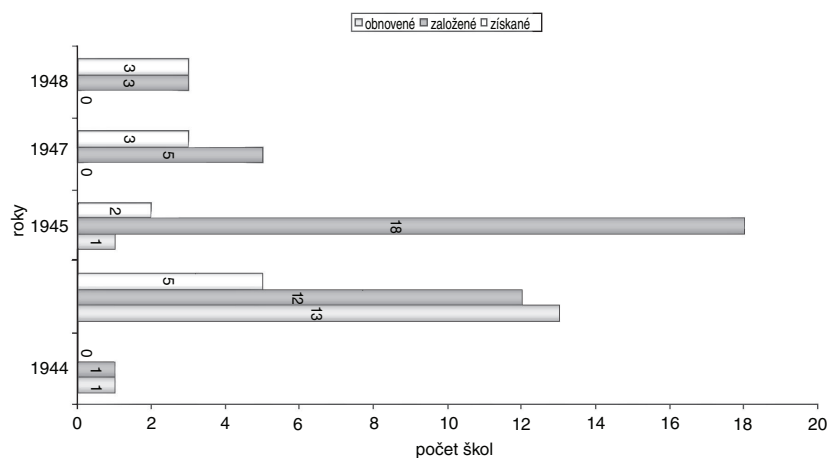
¹⁵ Tamtéž, s. 101 a 108.

¹⁶ Jediný faktor, který otevíral prostor politickým vlivům, spočíval v tom, že naprostá většina vysokých škol, ať již reaktivovaných nebo nově zakládaných, vznikala a fungovala ve státní režii a se státními penězi. To ovšem nebylo primárně výsledkem nějakého politického tahu, ale mnohem více důsledkem toho, že nikdo kromě státu nebyl schopen shromáždit finanční prostředky na to, aby vysoké školy mohly svou činnost vůbec zahájit.

¹⁷ Jistou výjimkou byl Institut judaismu, který našel své pokračování ne v pedagogické, ale badatelsko-dokumentační instituci, kterou se od května 1947 stal Židovský historický ústav (*Żydowski Instytut Historyczny*). Zebrowski, R.: *Żydowski Instytut Historyczny – Instytut Naukowo-Badawczy w Warszawie*, In: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, Kraków 1997, s. 39–47.

čové, což byla *Akademia Nauk Politycznych* ve Varšavě (pod kterou byly soustředěny z předválečných škol *Szkola Nauk Politycznych* ve Varšavě a Vilnu, varšavská *Wyższa Szkoła Dziennikarska* a taktéž z Varšavy *Szkola Wschodoznawcza Instytutu Wschodniego*); podobný princip platil i pro stejný typ vysokých škol, pokud se nacházely na bývalém německém území (*Uniwersytet Wrocławski*, *Politechnika Wroclawska*, *Politechnika Gdańska*, *Akademia Lekarska* v Gdaňsku, *Akademia Lekarska* v Bytomi a Štětíně). V dalších případech bylo zřizovatelem vysoké školy buď přímo ministerstvo školství (*Ministerstwo Oświaty*) nebo „tématicky“ příslušné resortní ministerstvo – u škol uměleckého zaměření ministerstvo kultury a umění (*Ministerstwo Kultury i Sztuki*), u námořních škol ministerstvo námořní plavby a zahraničního obchodu (*Ministerstwo Żeglugi i Handlu Zagranicznego*), resortní školou byla de facto také Diplomatická akademie při ministerstvu zahraničních věcí (*Ministerstwo Spraw Zagranicznych*) na civilní úrovni a samozřejmě nelze vynechat komplex vojenských vysokých škol v kompetenci ministerstva národní obrany a vnitra.

Graf 1: Početní vývoj polských univerzit v letech 1944–1948

Legenda: položka *obnovené* zahrnuje vysoké školy obnovené v zásadě v nezměněném stavu, položka *založené* představuje nově ustavené vysoké školy, z tohoto počtu je také odvozena položka *získané*, což jsou vysoké školy na přičleněných německých územích; konkrétní časové údaje a názvy obsahuje tabulka č. 2 na konci textu.

Vysoké školy po válce tak zahajovaly svou činnost dvojím způsobem. V prvním případě to byla reaktivace v původních lokalitách, a to v podobě zastátněné předválečné soukromé školy (*Wolna Wszechnica Polska* v Lodži a Varšavě, *Wyższa Szkoła Nauk Społecznych* v Krakově, kterou nahradila *Wyższa Szkoła Nauk Społecznych Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego* tamtéž a také hudební konzervatoře ve Varšavě, Katovicích a Poznani) nebo v podobě integrace bývalých soukromých do jedné školy, což byl případ Akademie politických věd (*Akademia Nauk Politycznych*) ve Varšavě. Ve druhém případě to byly nové instituce na bývalých německých územích, a to buď ty, které nahradily staré německé školy, nebo ty, které vznikly jako zcela nové.

3. Autonomie a politika

Komunisté řídili školský resort pouze v rámci prvních dvou poválečných vlád, a to v rámci Polského výboru národního osvobození (červenec – prosinec 1944) a první prozatímní vlády (leden – červen 1945) – ministrem školství byl tehdy Stanisław Skrzyszewski z Polské dělnické strany. Po rekonstrukci první prozatímní vlády a vzniku tzv. prozatímní vlády národní jednoty (červenec 1945 – prosinec 1946) se ministerstvo školství dostalo do rukou Mikołajczykovy opoziční lidové (agrární) strany pod vedením Czesława Wycecha, po parlamentních volbách v lednu 1947 přešel resort opět do rukou S. Skrzyszewského.¹⁸ Souhrn těchto faktorů způsobil, že přes dominantní mocenské postavení komunistů v nových poměrech a fakt, že nový režim bral jako základ své právní identity ústavu parlamentní republiky z března 1921 (autoritativní ústavu z roku 1935 odmítal jako „fašistickou“), byl až do počátku 50. let základní normou pro vysoké školy zákon z roku 1933 včetně novelizace z roku 1937.

Rozvoj vysokých škol v době od léta 1945 do voleb v lednu 1947, kdy resort řídil C. Wycech, probíhal tak zčásti mimo možnosti Polské dělnické strany (PPR). Na školském sjezdu v červnu 1945 nové ministerstvo přestřelo svůj program rekonstrukce předválečného modelu vysokých škol. Program konfrontovali i s představami radikální levice, která se však poslé-

---

¹⁸ Stanisław Skrzyszewski působil jako vedoucí resortu osvěty v rámci lublinského výboru, poté jako ministr osvěty v první prozatímní vládě. Czesław Wycech byl vedoucím představitelem ilegální osvěty a kultury v období okupace.

ze, v důsledku ztráty ministerstva uchýlila k taktice „aktivní tolerance“ a různých forem skrytého či nepřímého nátlaku.¹⁹ Komunisté se v této době z obecně politických důvodů vyhýbali přímým projevům o socialismu a komunismu, na veřejnosti používali hesla o syntéze demokracie a sociálního radikalismu, a byli nuceni jistou autonomii vysokých škol tolerovat,²⁰ i když na interní úrovni mluvili o potřebě radikální změny zcela otevřeně. Komunisté také stáli proti masivní lidovecké opozici zčásti osamoceni, protože Polská socialistická strana (PPS), původně poplatná lublinskému výboru, se návratem socialistických politiků z exilu pokoušela stát se více nezávislou.²¹ Komunistům nezbývalo, než toto spojenectví „trpělivě“ formovat, využívat beze zbytku nepřímé metody působení, spoléhat na své lidi na ministerstvu a využívat obecnou rekonstrukční rétoriku. Na zmíněném sjezdu v Lodži to dosti jasným způsobem vyložil odstupující ministr Skrzeszewski, když prohlásil, že tehdy ještě jeho resort (nový ministr nastoupil až 28. 6.) nebude *v podstatě* narušovat autonomii vysokých škol a zaručí svobodný výzkum, současně si však vyhradil právo uskutečňovat změny v souladu s „plánovitou dislokací vědeckých sil“, od čehož samozřejmě nebylo daleko k obecně kondicionálnímu přístupu k problému vědy, který říkal, že svobodu v podstatě ano, ale za určitých podmínek nebo v určitém rámci.²²

Nový ministr, jehož cílem byla reforma předválečného modelu, navazoval v tomto směru na svou vlastní činnost v podzemním tajném vysokém školství. S cílem urychlit tuto reformu zřídil při ministerstvu tzv. Vědeckou radu (*Rada Naukowa*), která působila od srpna 1945 do února 1947 pod přímým vedením ministra Wycecha a jeho kolegů z doby podzemní činnosti, a to fyzika Stefana Pieńkowského (tehdy rektora Varšavské univerzity), fyzikálního chemika Józefa Zawadzského a historika kultury a výchovy Bogdana Suchodolského.²³ Tímto způsobem došlo k institucionálnímu i personálnímu transferu podzemního „odboru školství a kultury“ do nového ministerstva školství a potvrdil se názor, že nový ministr se bude pokoušet budovat vysokoškolský sektor jako reformované prodlou-

¹⁹ Kersten, K.: *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990, s. 153.

²⁰ *Ogólnopolski zjazd oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945 r.* Warszawa 1945, s. 84 (vystoupení Zanny Kormanowé).

²¹ Lewandowski, C.: *Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944–1948*, s. 60–61.

²² *Ogólnopolski zjazd oświatowy*, s. 61.

²³ Chodakowska, J.: *Rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944–1951*, s. 96n.

žení jeho předválečné podoby. Tomu se však do cesty postavily dvě věci. První byly sílící spory uvnitř tohoto tělesa mezi ministrem a jeho třemi partnery, kteří více trvali na modelu kontinuity, zatímco samotný ministr v řadě ohledů souzněl s návrhy radikální levice. Důvodem byl zřejmě zčásti jeho vlastní názor, zčásti pak skutečnost, že ovlivněn více svým postavením příslušníka vnitřní opozice ve vládě, musel více přihlížet k celkové politické situaci a brát na ni ohled.

Druhou související věcí byl sílící tlak radikální levice ve vládě i mezi úředníky ministerstva, členy PPR i PPS, kteří řadu projektů zpochybňovali a blokovali. Po referendu v létě 1946, kterým lidovci a křesťanští demokraté začali ztrácet faktický vliv na politiku, ztratila činnost Vědecké rady na původně zamýšleném významu a její roli pak převzala nová instituce (*Rada Szkół Wyższych*), která vzešla z rodící se aliance komunistů a socialistů.²⁴ V návaznosti na Vědeckou radu byla dále zřízena Rada rektorů (*Rada Rektorów*), působící od února 1946 pod vedením S. Pieńkowského (pět zasedání od února 1946 do března 1947) a se silným neformálním mandátem z jednotlivých škol. Rada rektorů měla přebírat část agendy Vědecké rady, kterou ta, s ohledem na politické reálie, nemohla svobodně probírat. Svůj osud si však podepsala tím, že se v květnu 1946 postavila proti projektu PPR na zřízení nové instituce koordinující rozvoj vysokých škol. Vlastní projekt jejich rozvoje, který rada prezentovala v červenci 1946, tak vzal za své spolu s oslabením vlivu a zánikem Vědecké rady.²⁵

V době Wycechova působení na ministerstvu školství se tedy metody působení jeho politických protivníků na vysoké školy odvíjely z plánu generální proměny vysokého školství nebo šly po související linii personálních proměn této sféry. Vedle předválečného právního rámce ovlivňovaly vývoj vysokých škol vládní dekrety z listopadu 1945, z nichž první dával předsedovi Zemské národní rady na dva roky právo jmenovat na návrh ministra osvěty profesorem akademické vysoké školy člověka bez habilitace a převádět profesory státních akademických vysokých škol na místa na jiných univerzitách.²⁶ Druhý dekret dával ministru školství právo jmeno-

²⁴ Pleśniarski, B.: *Koncepcje oświaty powojennej w programach polskiej konspiracji 1939–1945*, Warszawa 1981, s. 183; srv. Lewandowski, C.: *Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944–1948*, s. 146–148.

²⁵ Hübner, P.: *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*, Warszawa 1987, s. 32–33; Hübner, P.: *Rada Rektorów – instytucja samorządu akademickiego*. *Res Publica*, 1988, č. 7, s. 66.

²⁶ *Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej (dále jen DURP) 1945*, č. 56, článek 313.

vat mladšího vědeckého pracovníka tzv. státním docentem, kterého mohl dle vlastního uvážení přemístovat mezi jednotlivými akademickými vysokými školami a současně jiné pracovníky „odkládat“ do penze.²⁷ Skutečnost, že tyto dekrety byly přijaty za funkčního období C. Wycecha, jakož i diskuse kolem povahy a smyslu těchto dekretů, nasvědčují dvěma věcem. První bylo to, že radikální názory na poválečný směr rozvoje vysokých škol nebyly doménou komunistů, druhou pak to, že postavení samotného ministra (jako ostatně všech politiků, kteří přišli do rekonstruované druhé prozatímní vlády z exilu) nebylo rozhodně příliš silné. Když na první dekret zareagoval v únoru 1946 podrážděně senát Jagellonské univerzity, ministerstvo jej odbylo ústy ředitele odboru vědy a vysokých škol Stanisława Arnolda (historika, který se před válkou pohyboval poblíž sanačního bloku a po válce zakotvil u komunistů), že tato opatření nemají politický charakter a budou užívána jen zřídka a výběrově.²⁸

Politické partnerství se socialisty se začalo naplňovat po referendu v létě 1946, kdy z exilu přišedší opozice lidovců a křesťanských demokratů začala ztrácet dech a současně s tím nabíral na intenzitě proces vnitřního dělení v socialistické straně, kde se ke slovu dostávali lidé ochotní k užší spolupráci s komunisty. Ještě než 28. listopadu 1946 uzavřely obě strany obecnou dohodu o společném postupu,²⁹ dostavil se jeden z prvních výsledků rodící se spolupráce na společném zasedání představitelů PPR a PPS v Lodži z počátku listopadu 1946, kde na místní univerzitě došlo k volbám rektora, které nedopadly podle vládních představ. Obě strany tehdy využily situace ke společnému prohlášení, v němž zodpovědnost za přetrvávající nevyhovující stav na vysokých škol svalily na univerzity jako bašty středověkého pojetí vysoké školy, které stojí proti duchu nových potřeb. Vysoké školy jsou oporou reakce, brání se přílivu nových studentů a celá situace, která svědčí o ofenzivě reakčních sil, si vyžaduje rychlé změny v ustanoveních o autonomii vysokých škol.³⁰

V této rezoluci si obě strany přály, aby došlo k úpravě autonomie a aby se zvýšil podíl státu na řízení vysokých škol, avšak jejich postoje nebyly identické, jelikož socialisté chtěli uchovat jistou míru autonomie, zatímco komunisté jednoznačně usilovali o podřízení všech podstatných

²⁷ DURP 1945, č. 56, článek 314.

²⁸ Lewandowski, C.: Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944–1948, s. 128.

²⁹ Kersten, K.: Narodziny systemu władzy, s. 288.

³⁰ Archiwum Akt Nowych, Varšava (dále jen AAN). sg. 295/XVII-58, s. 6.

funkcí vysoké školy státu. Ve chvíli, kdy Vědecká rada ministra Wycecha začala ztrácet na významu, se tyto věci dostaly na pořad dne na jaře 1946 v souvislosti s návrhem PPR založit novou koordinační a řídicí instituci pro vědu a vysoké školy. Vědecká rada při ministerstvu především komunistům nevyhovovala svou formálně konzultační, ale fakticky velmi silnou rolí, sami totiž na druhé straně chtěli mít k dispozici instituci, která by byla pevně spojená se státem a dala jim šanci vtrhnout na vysoké školy, kde, jak se vyjádřil Roman Zambrowski, „[...] zavede pořádek“.³¹ PPR na zavedení rady dosti spěchala, takže i když zákon (v kompetenci Zemské národní rady) o zřízení této instituce p. n. *Rada Szkół Wyższych* byl vydán až 23. září 1946, dosáhla jejího zprovoznění vládním dekretem již 17. května 1946; na svou dobu celkem příznacně ministerstvo spravedlnosti oprotestovalo tento krok svým výnosem z 8. října 1946, jímž byl vládní dekret takřka pět měsíců po svém vydání a 14 dní po vydání zákona anulován.³²

Ministr proti vydání dekretu protestoval, jelikož zjevně omezoval jeho vztah k této instituci – předsedu rady jmenoval předseda Zemské národní rady (tehdy formálně nestranický komunista Bolesław Bierut) a členy zase premiér (tehdy na komunistech závislý socialista Edward Osóbka-Morawski). Z hlediska svých kompetencí si rada ve vztahu k personálu vysokých škol uzurpovala ještě větší odvolací a manipulační kompetence než zmíněné dekrety z října 1945 (a aby se zabránilo protestům, dekret i zákon obsahoval ustanovení o disciplinárních postizích pro případné demonstranty). Jelikož rektorská rada označila na svém zasedání vytvoření nové instituce za útok na vysokoškolskou autonomii,³³ rozhodl se ministr Wycech vystoupit 30. května 1946 s kritikou projektu na zasedání vlády, která nakonec, i pod tlakem vysokých škol a odborné veřejnosti, svůj dekret ze 17. května stáhla a připravila novou verzi, která v podobě zákona změnila ustanovení o složení rady tím, že členství v ní alespoň zčásti podmínila docenturou nebo profesurou. Prováděcí předpis vydaný souběžně se zákonem dával radě nakonec značné pravomoci, které z ní, jak správně poznamenal C. Lewandowski, činily druhé ministerstvo školství,

³¹ AAN, sg. 295/VII, 2, t. 2, s. 109.

³² DURP 1946, č. 26, paragraf 164 (vládní dekret); DURP 1946, č. 49, paragraf 277 (zákon); DURP 1946, č. 49, paragraf 279 (anulování vládního dekretu). Komentář viz Kochański, A.: *Polska 1944–1991. Informator historyczny. Tom I. Podział administracyjny. Ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe 1944–1956*, Warszawa 1996, s. 147 a 166.

³³ Hübner, P.: *Rada Rektorów*, s. 64.

pověřené organizací vysokoškolského sektoru, postihovat disciplinárně případné oponenty a připravovat návrh nového zákona, který by vysoké školy převedl na poměry vyhovující vládě.³⁴

4. ...už jen politika

Rada pro vysoké školy uzavřela svou činnost na podzim 1947, kdy po dlouhých diskusích připravila materiál, jenž se stal podkladem pro dekret, vydaný 27. října téhož roku, kterým byla zřízena Hlavní rada pro vědu a vysoké školy (*Rada Główna do spraw Nauki i Szkół Wyższych – RGNiSW*).³⁵ Její geneze probíhala již ve zcela změněných politických podmínkách, jelikož po parlamentních volbách v lednu 1947 byl ze hry vyřazen celý opoziční exilový blok kolem Mikołajczyka a váha vnitropolitického vývoje se přenesla na dosavadní partnerství komunistů a socialistů, jejichž postoj k reformě vysokých škol se lišil právě mírou důrazu na míru a formy podřízení vysokých škol státu.

První jejich výrazný projekt nacházíme v dopisu odboru školství ústředního výkonného výboru Polské socialistické strany jejímu předsedovi Osóbkovi-Morawskému z 28. února 1947. RGNiSW je tu koncipována jako instituce, působící při ministerstvu školství, jejímž cílem je zajištění koordinace mezi ministerstvem (státem) a školami, popřípadě vědeckými institucemi, které jsou ministerstvu podřízeny. Úplnou závislost na státu však omezoval návrh vytvářet radu na základě volby (zástupci ministerstva, vlády, Polské akademie věd a umění v Krakově, vědeckých společností a vysokých škol).³⁶ V doplňujících tezích k návrhu zákona o radě se dále předpokládalo zachování stávajících vědeckých institucí a společností a velmi přesně se definovaly vztahy mezi radou a ministerstvem.³⁷ Projekty PPS, týkající se rady, byly obecně příznačné tendencí k ustalování rozumné hranice mezi autonomií a státním dirigismem, což dokládá další doplňující materiál, vymezující právní statut a kompetence RGNiSW vůči vysokým školám a současně podávající svůj výklad vysokoškolské autono-

---

³⁴ Lewandowski, C.: Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944–1948, s. 166.

³⁵ DURP 1947, č. 66, paragraf 415.

³⁶ AAN, sg. 235/XVII-11, s. 2–3.

³⁷ Tamtéž, s. 5.

mie, která měla v rukou školy ponechat rozhodování o výzkumu, pravidlech vnitřního provozu a personální politice.³⁸

V případě PPR se setkáváme s odlišným postojem, jehož obrysy nastínil materiál z března 1947, který vypovídá o dvou konferencích, pořádaných odborem vědy a vysokých škol ministerstva školství po opětovném nástupu Skrzyszewského do funkce ve dnech 12.–13. března. PPR i ministerstvo chtěly takovou radu mít striktně podřízenou ministerstvu. Autonomie rady byla vyloučena, její zprostředkující role mezi ministerstvem a vysokými školami také, jelikož ministerstvo hodlalo zasahovat v podstatě do všeho, co socialisté byli ochotni ponechat v pravomoci školy, resp. rady (zasahování do habilitací a jmenovacích řízení, udělování vědeckých titulů, schvalování výzkumných projektů).³⁹ Skrzyszewski, jak vyplývá ze zachované korespondence, plnil vůli školského odboru ústředního výboru PPR, který měl etatizaci a co nejmenší míru autonomie, resp. autonomii žádnou, jako základní recept na všechno.⁴⁰

Po parlamentních volbách se spouštěcím mechanismem otevřeného útoku na vysoké školy stalo poslední zasedání rady rektorů dne 9. března 1947. Shromážděných 13 rektorů vyjádřilo naplno své obavy z mocenských ambic nového vedení ministerstva školství, uznalo sice nutnost některých změn, ale trvalo jednoznačně na zachování autonomie ve sféře habilitačních a jmenovacích řízení (souhlasili se jmenováním profesorů ministrem) a na výlučné odpovědnosti rektora za vnitřní provoz školy.⁴¹ Komunisté na 5. června zorganizovali konferenci „svých“ profesorů a vědeckých pracovníků, na němž člen ústředního výboru S. Jędrychowski označil vzniklou situaci za pozůstatek reakcionářství, jež je překážkou rozvoje vědy a vysokých škol a jako jediné řešení navrhl zahájení rozsáhlé ideologické ofenzívy. Její smysl a směřování upřesnil ministr Skrzyszewski, který si ji představoval jako souběžnou akci ministerstva a členů PPR na vysokých školách, kterou měla provázet intenzivní propagandistická kampaň a nabídka zlepšení materiálních podmínek profesorů a vědeckých pracovníků.⁴²

Komunisté spustili kampaň za „demokratizaci“ vysokoškolského a vědeckého života na dalším sjezdu rektorů ve dnech 24.–25. srpna 1947. Skrzyszewski shromážděným rektorům vyčetl jejich březnový „konspirativ-

³⁸ AAN, sg. 235/XVV-11, s. 25–27.

³⁹ AAN, sg. 478/142, s. 1, 2–8.

⁴⁰ AAN, sg. 295/XVII-58, s. 51–54.

⁴¹ AAN, sg. 478/171, s. 16–16a.

⁴² AAN, sg. 295/XVII-57, s. 10–26.

ní sjezd“ a oznámil, že jsou osobně zodpovědní za úspěch „demokratizace“ jejich vysoké školy.⁴³ Jeho vystoupení bylo předzvěstí radikální akce na vysokých školách, kterou připravoval společný profesorský aktiv členů PPR a PPS dne 15. září 1947.⁴⁴ Tento aktiv se znovu sešel 22. září, kdy se dohodl společný postup obou stran, označený vedle politiky ministerstva za druhou páku působení na vysoké školy.⁴⁵ Zcela konkrétní a praktický postup zformulovala celostátní porada vysokoškolských profesorů z řad PPR a PPS dne 26. listopadu 1947 za účasti zástupců ministerstva školství.⁴⁶ Podle vystoupení Adama Schaffa (PPR) byl dosavadní pomalý a neúspěšný postup zaviněn špatnou organizací nátlakových akcí, které se nyní měly stát mnohem účinnějšími. Navrhovaným řešením bylo dosažení úplné jednotlivosti komunistické a socialistické profesury, která měla zorganizovat kombinované „šestky“ z akademických pracovníků obou stran a působit mezi personálem i studentstvem na příslušných vysokých školách.⁴⁷

Pod nátlakem pak pochopitelně schvalování projektu RGNiSW probíhalo mnohem rychleji. Návrh ministerského nařízení byl ministrowi předložen v průběhu června 1947 spolu se souvisejícím projektem dekretu o změně předpisů, týkajících se vysokých škol a jejich personálu.⁴⁸ Text návrhu i jeho schválená verze svědčily o tom, že se beze zbytku uplatnila etatizační koncepce PPR. Podle tohoto návrhu byla rada, složená ze tří sekcí (humanitní vědy, matematické a přírodní vědy, technické vědy), povolávána přímo ministrem, který také jmenoval její členy s platností na tři roky, které tvořily jedno funkční období rady, jejíž činnost, změny statutu jakož i personální obsazení byly zcela v kompetenci ministra.⁴⁹ Po schválení dekretu dne 27. října 1947 začala přinášet výsledky i nátlaková akce radikální levicové profesury. Od prosince vznikaly na vysokých školách nejprve tzv. profesorské trojky (zvláště za PPR a za PPS), od ledna 1948 pak společné profesorské „šestky“, v lednu 1948 pak obě politické strany projednaly své zastoupení v centrální profesorské „desítce“, koordinující demokratizační akci na celostátní úrovni.⁵⁰ Na jaře 1948 proběhlo další

⁴³ AAN, sg. 478/171, s. 5–6.

⁴⁴ AAN, sg. 295/XVII-58, s. 79–80.

⁴⁵ Tamtéž, s. 33–35.

⁴⁶ Tamtéž, s. 44–47.

⁴⁷ Tamtéž, s. 38.

⁴⁸ AAN, sg. 478/150, s. 16–33.

⁴⁹ Tamtéž, s. 36–37, § 3–7.

⁵⁰ AAN, sg. 235/XVII-13, s. 1–2.

zasedání, na jehož základě byl 23. dubna 1948 ustaven osmičlenný ústřední koordinační výbor pro vědu a vysoké školy, kam každá z vládních stran delegovala dva své zástupce.⁵¹ Dne 27. dubna vydal CKW PPS instrukci členům svých „trojek“ o navazování kontaktů s „trojkami“ PPR a 8. června se konala první konference komunistických i socialistických „trojek“ a poté i „šestek“, která přišla s iniciativou na zakládání regionálních koordinačních výborů a ustavila novou „desítku“, v níž PPR a PPS měly po třech a ostatní dvě strany po dvou zástupcích.⁵²

Tento postup trval až do sjednocovacího sjezdu, kdy se samotná RGNi-SW postupně stávala překážkou, ale spíše jen formální, pro přímý vstup komunistů do všech oblastí veřejného života. Rada zůstala v systému vysokého školství spíše jako svědectví sporů dezaktualizovaných politickým vítězstvím komunistů na přelomu let 1948/1949. Rada rozdělila vysoké školy na odborné a akademické s tím, že na rozdíl od prvních ty druhé si sice mohly ponechat své staré samosprávné instituty, ale protože veškerá rozhodovací moc přešla říjnovým dekretem do rukou rady a ministerstva, stávala se tato autonomie věcí stále více bez praktického významu, jakkoliv k její plné faktické i formální ztrátě došlo až vydáním nového vysokoškolského zákona v prosinci 1951.

V hybridním propojení poválečné rekonstrukce a boje o moc osciloval problém autonomie mezi dvěma úrovněmi. Na první z nich byla autonomie dočasně (kvantitativně) oslabena a omezována, aby se rychle dosáhlo větší pružnosti a disponibility ve využívání institucionálního i lidského potenciálu vysokých škol v zájmu rekonstrukce, jejímž prostřednictvím se také měly řešit závažné deficity a dluhy předválečného vývoje. Postupným řešením problémů by se také postupně odstraňoval deficit autonomie až k normálnímu stavu. Radikální reformismus by v tomto případě zřejmě šel po linii podobné meziválečnému období, kdy se autonomie několikrát ocitla v ohrožení své prakticko-funkční stránky, současně však nikdy nebyla rušena jako princip: „Princip svobody bádání a výuky leží v základech organizace akademického života“.⁵³

Druhá úroveň začínala tam, kde první končila. Užitelné zásahy proti univerzitní autonomii byly chápány jako startovací čára, jako prostředek rozkolísání zděděného modelu akademického prostředí s vyústěním v likvi-

⁵¹ AAN, sg. 295/XVII-58, s. 135–137.

⁵² AAN, sg. 235/XVII-12, s. 1.

⁵³ DURP 1938, č. 1, článek 6.

daci autonomie a podřízení vysokých škol nové státní moci. Jestliže předchozí koncept při vší možné radikalitě byl kontinuální, druhý počítal s radikálním a nevratným nastolením diskontinuity. Další vývoj pak měl směřovat po linii přibližující polský model sovětskému. Jestliže ještě dekret z října 1947 o zřízení RGNiSW obsahoval slova o tom, že vědecký výzkum je svobodný, nový zákon z roku 1951 mluvil již o vysokých školách jako institucích pracujících pro a ve jménu míru a socialismu.⁵⁴

Převedené na politické poměry odpovídají tyto dvě úrovně zhruba postupům, které na straně radikální kontinuity zastávali lidovci, křesťanští demokraté a zčásti i socialisté, na straně radikální diskontinuity zčásti socialisté a většinově komunisté. Akademická sféra se mohla efektivněji bránit v době, kdy ministerstvo školství bylo mimo dosah komunistů, ale i poté disponovala silnými a účinnými neformálními nástroji (kulturně-hodnotové kódy a stavovská soudržnost), které ležely mimo institucionální směr komunistické politiky v pozdějších letech a vůči komunistické ideologii představovaly více než účinné štíty. Vedle toho, resp. paralelně s tím ovšem působily i další vlivy a faktory – komunismus byl specifickým pokusem o modernizaci do modernizace vloženým zčásti zvenčí a míra jeho schopnosti modernizaci zvládnout mu vystavovala průběžný i konečný účet. Polské univerzity se od poloviny 50. let vedle katolické církve staly neustálým zdrojem nepokojů a problémů místního režimu a přesto, že formální a plné autonomie nikdy nepožívaly, fakticky si ji vydobýly v míře na poměry sovětského bloku nebyvalé.

Summary

The development of the Polish universities after World War II reflected the three interwoven issues: the territorial change of the Polish state, the process of the post-war reconstruction, and the effort of the communists to take power. The process of reconstruction was serving as a pretext for the communists who attacked the autonomy of universities using the disputable problem of the inadequate social composition of the intelligentsia and the alleged insufficiency of the universities to contribute to the post-war changes. The universities were defending their rights until the final political breakthrough. However, even after the takeover the

---

⁵⁴ Hartmann, K.: Hochschulwesen und Wissenschaft in Polen 1918–1960, s. 65–67.

communists were unable to get the full control over universities which, along with the Roman Catholic Church, were gradually becoming the important source of dissenting people and political opposition.

Tabulka 2: Univerzity a vysoké školy v Polsku 1944–1948⁵⁵

Obnova	Založení	Původní škola	Nová (modifikovaná stará) škola	Statut
08.4		Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin		soukromá
	10.44		Uniwersytet M. C. Skłodowskiej, Lublin	vláda
01.45		Uniwersytet Jagielloński, Krakov		státní
02.45		Akademia Górnicza, Krakov		státní
02.45		Akademia Sztuk Pięknych, Krakov		státní
02.45		Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Varšava		státní
02.45		Szkoła Główna Handlowa, Varšava		státní
03.45		Uniwersytet Poznański (v provozu v lednu 1945 v Krakově)		státní
03.45		Akademia Handlowa, Poznaň (v provozu v lednu 1945 v Krakově)		státní
03.45		Akademia Handlowa, Krakov		státní
03.45		Wyższa Szkoła Budowy Maszyn i Elektrotechniki, Poznaň		MO
	05.45		Politechnika Śląska, Katowice	vláda
05.45		Uniwersytet Warszawski, Varšava (na Praze v listopadu 1944 fakulty lékařství a farmaceutiky)		státní

⁵⁵ Pramen: Krasiewicz, B.: Odbudowa Szkolnictwa Wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944–1948, s. 54, 121, 163; A. KOCHAŃSKI, Polska 1944–1991. Informator historyczny. Tom I., s. 39, 75, 96, 98, 103, 107, 116, 118, 128, 134, 139, 149, 155, 161, 163, 166, 167, 169, 173, 175, 181, 187, 208, 212, 230, 258 (stránky zachycují v chronologickém pořadí všechny vysoké školy, které byly od podzimu 1944 založeny či reaktivovány státem).

Tabulka 2: pokračování

Obnova	Založení	Původní škola	Nová (modifikovaná stará) škola	Statut
05.45	05.45	Wolna Wszechnica Polska), Lodž, převod →	Uniwersytet Łódzki	vláda
	05.45		Politechnika Łódzka, Lodž	vláda
	05.45		<i>Politechnika Gdańska, Gdaňsk</i>	<i>vláda</i>
06.45		Szkoła Nauk Politycznych, převod →	viz 11.46, Akademia Nauk Politycznych	soukromá státní
	08.45		<i>Uniwersytet Wrocławski, Vratislav</i>	<i>vláda</i>
	08.45		<i>Politechnika Wroclawska, Vratislav</i>	<i>vláda</i>
	08.45		Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruň	vláda
	09.45		Szkoła Dyplomatyczno-Konsularna, Varšava	MSZ
	09.45		Wyższa Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego, Lodž	MO
	10.45		<i>Akademia Lekarska, Gdaňsk</i>	<i>vláda</i>
	11.45	Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, převod →	Wyższa Szkoła Nauk Społecznych Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, Krakov	MO
11.45		Politechnika Warszawska (zahájila již v listopadu 1944 v Lublinu)		státní
12.45		Akademia Stomatologiczna, Varšava		státní
	12.45		<i>Wyższa Szkoła Sztuk Pięknych, Gdaňsk</i>	<i>MKiS</i>
01.46		Akademia Sztuk Pięknych, Varšava		státní
	02.46	(Państwowe Konserwatorium Muzyczne), převod →	Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna, Varšava	MKiS
	02.46	(Śląskie Konserwatorium Muzyczne), převod →	Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna, Katowice	MKiS

Tabulka 2: pokračování

Obnova	Založení	Původní škola	Nová (modifikovaná stará) škola	Statut
	02.46	(Państwowe Konserwatorium Muzyczne), převod →	Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna, Poznań	MKIS
	02.46		Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna, Krakov	MKIS
	02.46		Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna, Lodž	MKIS
	02.46		Państwowa Szkoła Morska, Gdyně	MŽiHZ
	03.46		Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Pięknych, Vratislav	MKIS
	05.46		Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych, Krakov	MKIS
	05.46		Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych, Poznań	MKIS
	07.46		Wyższa Szkoła Teatralna, Lodž-Varšava	MKIS
	08.46		Wyższa Szkoła Handlu Morskiego, Gdyně-Sopot	MO
	08.46		Wyższa Szkoła Administracji Handlowej, Čenstochová	soukromá
	09.46		Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Lodž	MO
	09.46		<i>Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Gdańsk</i>	<i>MO</i>
	09.46		Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Krakov	MO
	09.46		Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Katowice	MO
	10.46		Państwowa Szkoła Dramatyczna, Krakov	MKIS
	11.46	<i>(Szkoła Nauk Politycznych, Wyższa Szkoła Dziennikarska,</i>		

Tabulka 2: pokračování

Obnova	Založení	Původní škola	Nová (modifikovaná stará) škola	Statut
		<i>Szkoła Wschodoznawcza Instytutu Wschodniego</i> , převod →	Akademia Nauk Politycznych (jako státní škola namísto původní, viz 06.45), Varšava	vláda
	01.47		<i>Szkoła Inżynierska, Štětín</i>	MO
	01.47		<i>Państwowa Szkoła Morska, Štětín</i>	MŽiHZ
	03.47		<i>Wyższa Szkoła Handlowa, Vratislav</i>	MO
	09.47		Państwowa Szkoła Dramatyczna, Varšava	MKiS
	09.47		Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna, Sopot	MKiS
	03.48		<i>Akademia Lekarska, Štětín</i>	vláda
	03.48		<i>Akademia Lekarska, Bytom</i>	vláda
	12.48		<i>Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna, Vratislav</i>	MKiS

Legenda:

- Kurzívou jsou školy, které Polsko získalo v důsledku změny státní hranice; převod → označuje situaci, kdy předválečná škola (školy) byla převedena na novou instituci
- Zřizovatelé: MSZ = ministerstvo zahraničí (*Ministerstwo Spraw Zagranicznych*), MO = ministerstvo školství (*Ministerstwo Oświaty*), MKiS = ministerstvo kultury a umění (*Ministerstwo Kultury i Sztuki*), MŽiHZ = ministerstvo námořní plavby a zahraničního obchodu (*Ministerstwo Żeglugi i Handlu Zagranicznego*). *Wyższa Szkoła Administracji Handlowej* v Čenstochové měla pouze statut potvrzený MO. Tam, kde je uveden statut „státní“, jde o obnovené předválečné státní školy.